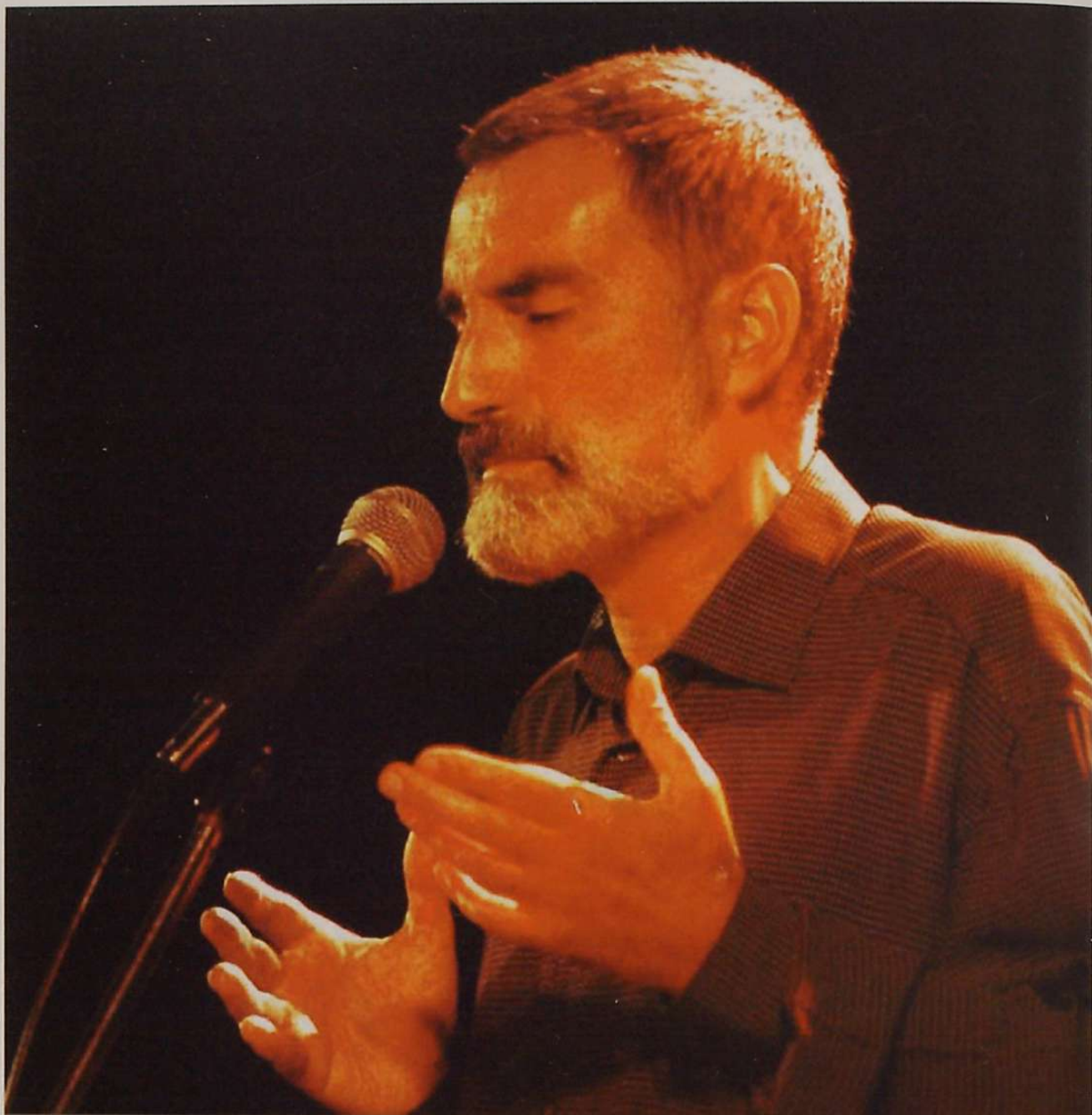


# Xabier Lete eta Hernani

■ Joxan Goikoetxea

(Argazkiak: <http://www.badok.info/artista>).



Xabier Letek bizileku asko izan zituen. Batzuk fisikoak eta besteak espiritualak. Lehenengotan bere bizipenek hartu zuten aterpe, eta bigarrenek haren mundu poetikoa eta berak sortutako kantuetako hitzak inspiratu zituzten. Katalunia, Iparralde, Italia edo Nafarroa izan ziren unibertso horietako batzuk. Hernaniko herriarekin ere harreman estua izan zuen, bizipenekin lotutako harremana izan zen gehiago, eta horretara hurbiltzea da artikulu honen asmoa.



2006ko ekainaren 17a. Hernanin urtero Sanjoanen aurretik egiten den jaietako iragarpen kontzertuan Xabier Leteren omenezko pieza bat interpretatu zen. Herriko abesbatzek, musika bandak eta txistulariek, denek elkarrekin, zortzi doinu osatutako pot-pourri hunkigarria eskaini zuten *Adiskide bat bazen* izenburupean. Ohore handia izan zen hernaniar guztiontzat. Xabierrek horrelako omenaldi eta errekonozimenduak asko maite ez bazituen ere, oraingo honetan lehenengo ilaratik ikusi eta entzun zuen emanaldia, eta hunkiturik erakutsi zuen haren eskerrona, bere alderik humanoena erakutsiz, dagoeneko oskol guztiak gainetik kenduta, berekiko mirespena erakusten zuten ikusleengana hurbildu nahi izan baitzuen bizitzako azken urteetan.

Mende erdi atzera egin beharko genuke Xabierrek Hernanirekiko zeukan lehen oroitzapenaren bila joateko. Haren betiko lagun Antton Valverdek esaten duenez, gazte garai hartako udaldiak Oiartzunen ematen zituen, familiaren etxean. Bien arteko adiskidetasuna 50eko hamarkadako lehen urteetan hasi zen. Gazte pentsakor bat gogoratzen du herriko sarrerako petrilean eserita, gogoetatsu. Xabierrek zioen Oiartzungo plazan bi trafikiko seinale zeudela. Batek zioen: Lesaka 30 km; besteak: Hernani 15 km. Bere umore eta ironia bereziarekin esaten zuen umetatik bigarren leku hori toki misteriotsu eta garrantzitsua begitantzen zitzaiola, eta erakarri egiten zuela.

Orduan ez zuen pentsatzen urte batzuk geroago, 1968an, ezkondu eta bizitzera, ez Hernanira, baina bai handik oso hurbil, Urnietara, Irion-

dotarren etxera, joango zenik. Agian ez zen izango berak imajinatutako paisaia.

*"Nik amesten dudan aberria, izan nahi nukeena, Iparralde bezalakoa da. Gizonaren neurrira egindako lurraldea da: ez da handia, ezta txikia ere; hemengo herriak guk han behean dauzkagunak baino zainduagoak daude; eta bertako jendeak, guk baino izaera xamurragoa dauka".* Xabierrek Ipar Euskal Herriko euskaldunek hizkuntzarekiko duten maitasuna miresten zuen: *"Hemen, Iparraldean, dotoreago hitz egiten da. Osasuna banu, pare bat urte emango nituzke bertan, frantses eta euskara gehiago ikasteko"*, esan zion behin Irulegi Irratiko kazetari bati.

Urte haietan, dagoeneko poesiaren uretan murgildurik, puri-purian zegoen *Ez dok amairu* taldearekin kolaboratzen hasi zen. Kolaboratzaile gisa kantuen hitzak egiten eta antolakuntza laneetan laguntzen hasi bazen ere, azkeneko bere konposizioak abestu ere abesten zituen. Urte batzuk geroago aitortu zuen abeslari gisa zeukan talentuaz konbentzita zegoelako baino, gehiago egiten zuela Lourdesengandik hurbil egoteko.

Xabierrek 1966ko martxoan egin zuen lehen emanaldia *Ez dok amairu* taldearekin; ezin, beraz, haren ahotsa entzun talde horrek Aitor antzokian urte horretako urtarrilaren 9an Santa Barbara elkarteak antolaturik emandako kantaldian.

1971ko urrian izan zuten hernaniarrek Xabier Lete kantuan entzuteko aukera; Galarreta pilotalekuan izan zen, *Baga, biga, higa... sentikarai* ikuskizuna aurkeztu zutenean.







Aipatzekoak dira, halaber, Lourdes Iriondorekin batera Urumea Ikastolak antolatutako jaialdian egiten zituen kolaborazioak. Lourdesek, azken kantaldia hain justu Galarretan 1978. urtean egin zuena, gorputz espresio eta antzerki eskolak ematen zituen gure ikastolan, gogo handiz eta dena emanda gainera; lan hori bereziki Urnietako Egape ikastolan egin zuen.

Urte haietan argitaratu zituen Xabierrek bere disko-lan garrantzitsuenak, eta, Antton Valverderekin batera, *Bertso zaharrak* eta *Txirritaren bertsoak* grabatu zituen, haren unibertsoak, ezinbestez, Hernanira hurbiltzen zuelarik. Nork ez ditu gogoratzen Arano eta Donostia artean dama harekin ibilitakoak, *Andresek bere andregaiari* izeneko bertsoan kontatzen direnak.

*Etzetik Hernanira joan giñan oinez,  
birian hitz pottolo ederrak esanez,  
Donostira tranbia noiz zeguen galdez  
Frantzesarekin igual hasitzen zen ingles,  
erderaz ere fuerte naiz bate jakin ez.*

*Hurrengo egunian jo degu Hernanin  
tranbian mano-mano begira elkarri  
han erosi nituen sehi pañuelo zuri  
agua koloniatik beste botilla bi  
orduan zapuztu zan nire birjiñ hori.*

Bai, Txirrita bertsolari handiarengan bazegoen zerbait Lete bereziki erakartzen zuena. Bere garaiko narratzaile eta kronista bikaina izaki, horrek bultzatu zuen Valverde eta Lekuonarekin batera proiektu hartan buru belarri sartzera; bertsolaritzari halako ekarpena egin zion, biblia moduko bat bilakatuz.

Garai hartan, eguneroko erosketak eta enkar guak egitera etortzen zen Xabier Hernanira. Oso gustukoa zuen, eta bizitza osoan egiten jarraitu zuen. Lan horien artean, izeba bati laguntzeko ohitura zeukan, eta, goiz erdi aldera, biak elkarrekin Zinkoenea tabernara joaten ziren indarrak berritzera. Kafesnea edo salda hartzera, beti mahai berean esertzen ziren. Detailtxo horrek ez luke bestelako garrantzirik izango, baina kontua da Goizuetako autobus-korreoak noiz iristen zen jakinik, hamaiketako haietan goizuetarren tertuliekin bat egiteko ahalegina egiten zuela berak. Haien hizkera, esapideak, pasadizoak eta istorioak xehetasun osoz gordetzen zituen gogoa nahiz oroimenean.

Xabierrek ordurako erakutsia zuen poesiara-ko zeuzkan talentu eta kalitate ezin ukatuzkoak. Lehen lana 1968an argitaratu zuen, *Egunetik egunera orduen gurpilean* izenburupean. Lete sakon eta kritiko agertu zen, herri urratu eta bortxatu batean, "dena ala ezer ez" politikaren aurrean bere lekua aurkitu nahian.

Orduantxe, Hernaniko Udalak literatur sari batzuk sortzea erabaki zuen. Lete aurkeztu eta Poesia Saria irabazi zuen 1970. urtean. Hona hemen sari horien inguruan sarrera gisa emandako testu bat, epaimahaiaren erabakia eta saritutako poesia haietako bat, gero 1971. urtean argitaratu zena.



“La última década ha sido, sin duda, la de mayor proliferación de premios literarios. Los unos, encubiertos: negocios editoriales montados bajo la tramoya de un lanzamiento u oportunidad a nuevos valores, con pingües beneficios a expensas de inteligentes campañas publicitarias; otros, los menos, de honrada ayuda al novel, con sacrificios de una organización, sin gran aparato social, cenas de gala ni oropeles de discursos huecos.

Estos últimos, y aun destacando el gran sentido altruista de su mecenazgo literario, carecen de la adecuada proyección en el tiempo; de la presencia física que toda obra necesita: su publicación.

Todo se reduce, pues, a una dotación en metálico, los comentarios propios entre un círculo de amigos, y una reseña en la prensa diaria.

Conscientes de esta carencia, la empresa Soldaduras y Productos Auxiliares, S.A., y el Ilustre Ayuntamiento de Hernani, han establecido estos premios literarios con una dotación en metálico, y la publicación de las obras galardonadas, cuyo volumen tenéis en este momento en vuestras manos bajo el título genérico «Premios Literarios Hernani».

Y este es, a mi juicio, su gran acierto; su verdadera ayuda a las Letras –castellanas y vernáculas– que, lamentablemente, no abunda en el País Vasco, tan dado, sin embargo, a otras manifestaciones artísticas.

Leed, pues, con cariño, la escondida emoción de los poemas de Xavier Lete, joven e indiscutible valor de la actual poesía euskérica.

Con ello, sinceramente, habremos hecho honor a esta publicación y al mecenazgo ejemplar de una empresa industrial, entre cuyas fabricaciones cuenta con productos, que, aunque no produzcan dividendos, sí se cotizan en la bolsa de valores del espíritu.”

Longinos G. Celeyro

En Hernani a veintitres de enero de mil novecientos setenta y uno, reunido el jurado compuesto por D. Juan Mari Lecuona, D. Juan San Martín, D. Antonio Arrue, Padre Zabala, J. Ignacio Eizmendi (Basarri) para fallar el premio Poesía en Euskera, correspondiente al Concurso Premios literarios Hernani 1970, acuerdan por unanimidad conceder el 1º premio al trabajo presentado por Xabier Lete Bergaretxe titulado UDAZKENA (Irakoa). - Aquí se le concederá el metálico previsto y publicación.

Para que conste se firmó esta acta  
 [Firma: Xabier Lete] el secretario  
 [Firma: Juan Mari Lecuona] el presidente  
 [Firma: Juan San Martín] el vicepresidente  
 [Firma: Antonio Arrue] el vocal  
 [Firma: Padre Zabala] el vocal  
 [Firma: J. Ignacio Eizmendi] el vocal

Acta del fallo de los Premios Literarios - 1970.

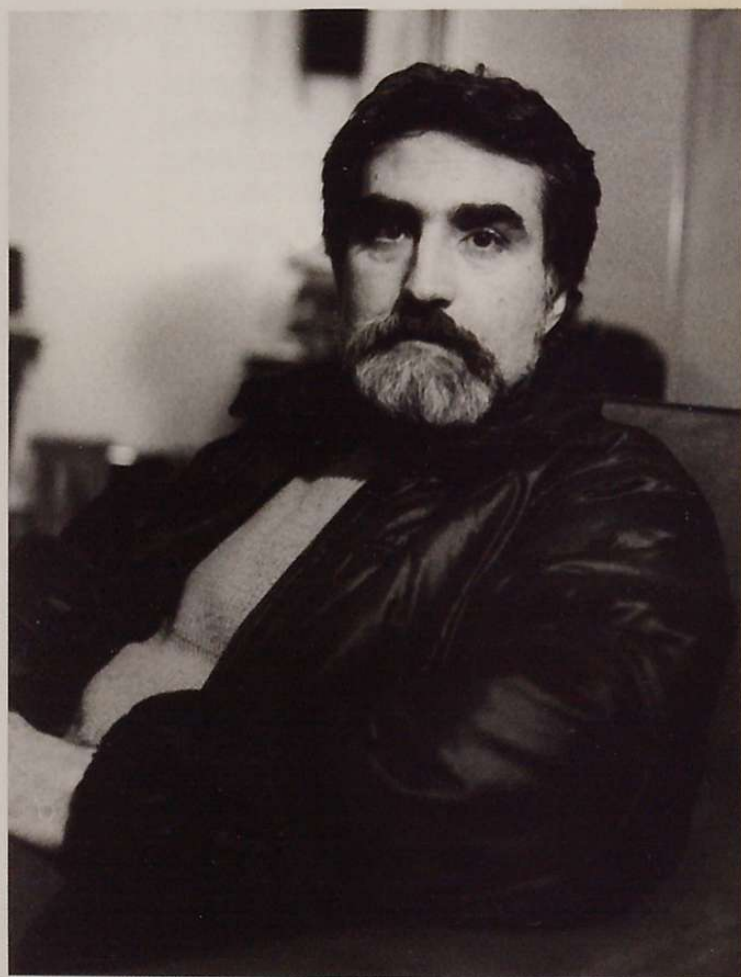
En Hernani a veintitrés de enero de mil novecientos setenta y uno, reunido el jurado compuesto por Juan Mari Lecuona, Juan San Martín, Antonio Arrue, Padre Zabala y J. Ignacio Eizmendi (Basarri) para fallar el premio Poesía en Euskera, correspondiente al Concurso Premios literarios Hernani 1970, acuerdan por unanimidad conceder el primer premio al trabajo presentado por Xabier Lete Bergaretxe titulado UDAZKENA (irukoa), a quien se le concederá el metálico previsto y publicación.

Para que conste se firma esta acta...



XABIER LETE:  
Udazkenean (irukoa)  
Ernani Saria, 1970.  
Itzaropena argitaldaria, Zarautz.

... eriotzari ...  
... maitasunari ...  
... gizon eroriari ...



GIZON ERORIA  
(Martin Luther King zenaren oroimenez)

Nork zion:  
«odolak ez dakar  
odola besterik,  
ez dut sekulan  
indarkeriz jokatu»...?

Lurpean sisaren erreinuak agintzen du  
eta otsoenak lurraren gainean,  
orain eta beti.

Indarrez bota zituen lurak  
itxasoko urak  
zeruen azpian toki egiteko  
eta indarrez dabil gizona  
behar duen ogia  
egunero jateko.

Arma ez diralako  
bakearen bide,  
baiñan oso gauza gutxi irixten da  
itzen birtutez  
armarik gabe.

Mundu hontako legeak  
biolentzizko ordenaren  
semeak  
izanik,  
biolentzizko maitasunak  
ekarri lezake  
ordena berri baten  
justizia bakar hori.

Nork zion:  
«odolak ez dakar  
odola besterik,  
ez dut sekulan  
indarkeriz jokatu»...?

Ordaiña garextiegia zure bakearena  
orain lurpean  
ilotzik usteltzeko.



70eko hamarkada bukaeran eta 80koaren hasieran sorkuntza lana, bai musikakoa eta baita literaturakoa ere, aldi batez baztertu zuen. Antton Valverderekin kantaldiak egiteko bitartekorik ezak eta interes faltak, batetik, eta *Urrats desbideratuak* (1981) liburuaren argitalpenak, bestetik, aro berri bat irekita, politika munduan buru belarri sartzea erabaki zuen. 1980ko hamarkadan, Gipuzkoako Foru Aldundiko zuzendari nagusi izan zen lehenik, eta kontseilari gero; baina, osasun arazoak tarteko, jarduera publikotik betiko aldendu zen laster.

Ordura arteko azken literatur lan hartan, Nietzsche-ren ikuspegia zeukaten hausnarketa filosofiko berriak erakutsi zituen Letek. Esther Zarruaren iritziz, *“salbazio bakarra ihesaldian dago; baita dramatikoenean ere, heriotzean. Poeta mundu honetaz gogaitua dago, eta bertatik alde egin nahi du nolabait ere”*.

Ezin dugu ahaztu, politikan jardun zuen bitartean, ideologikoki nahiko banatua zegoen gizarte batekin desadostasun eta tirabira bat baino gehiago izan zuela. Zenbaitetan, oraindik ere ironia puntu batekin, Txirrita zaharraren bertsoak gogoratzen zituen, hernaniar baten baino gehiagoren ondotik pasatzerakoan sentitzen zuena maisuki adierazten baitzuten:

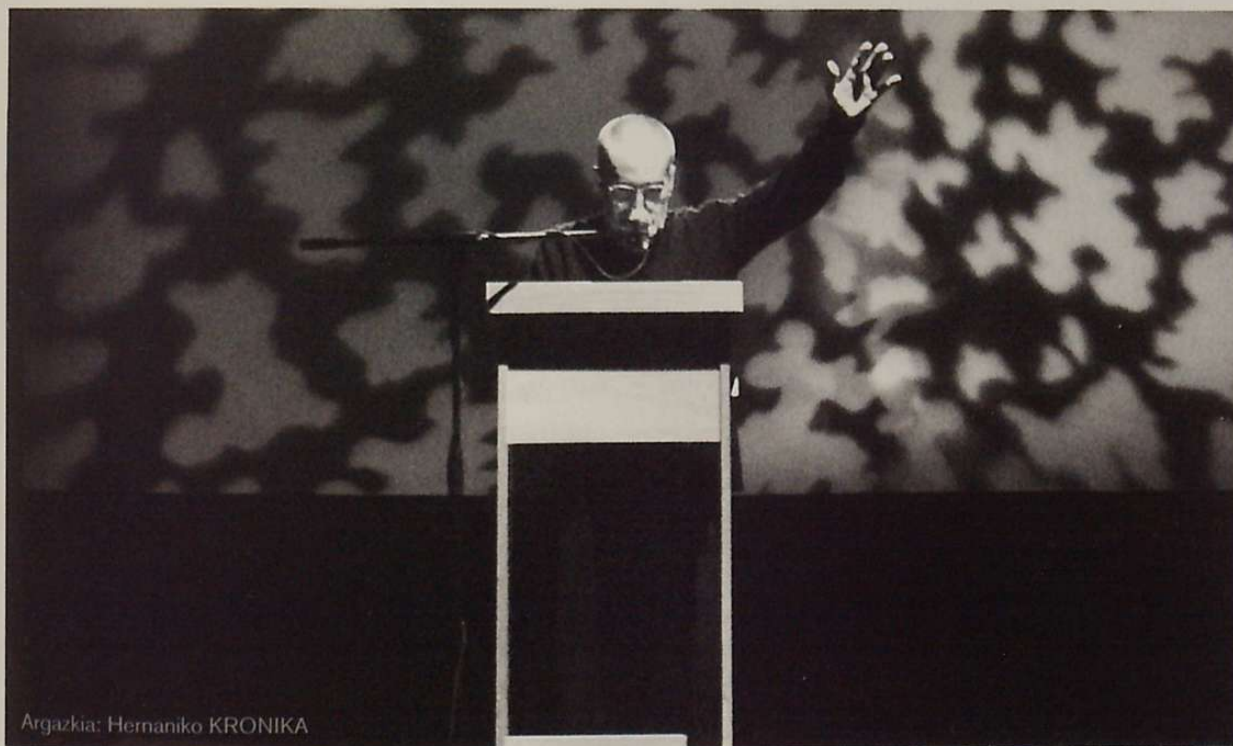
*«... Begiyak balak baldin balitu  
tirako luke pozikan»*

Laurogeiko hamarkadaren bukaeran, Xabier Lete gaixotu egin zen; eritasun kronikoa eta progresiboa, azken egunera arte bidelagun izan zuena, eta bizimodua erruz baldintzatu ziona. Artean Lourdes ere gaixorik zegoela, biak elkarrekin ekin zieten bizitzako azken hogeitaz, sorkuntza mailan askoz ere apalago, tartean etenaldiak eginez, eta gero berriz ere sorkuntza lanera itzuliz.

Itzulera horietako batean, 1993an, Xabier Letek bere azken emanaldia eskaini zuen Hernanin. 1993ko urriaren 29an eta 30ean, Biteri Kultur Etxeko erabilera anitzeko areto berriaren inaugurazioa zela eta, bi kantaldi antolatu ziren, bi egunetan, Biteri txiki geratu baitzen horrelako ikusmina piztu zuen ekitaldirako.

Kantaldi horren antolakuntza polemikaz zipriztindurik egon zen, udal politikak eta Euskal Herri osoak bizi zuen egoera korapilatsuaren erdian. Urriaren 29an, ostirala, lehen kontzertuaren egunean, Julio Iglesias Zamora, 116 egunez bahituta egon ondoren, aske utzi zuteneko notizia iritsi zen.

Antton Adarragak, Leteren jarraitzaile sutsu eta leialak, lore sorta bat eman nahi izan zion Xabierri giro berezi hartan, gaixorik egonda ere, kontzertu hori emateko egin zuen lana eta ahallegina eskertzeko.



Argazkia: Hernaniko KRONIKA



Hala ere, Xabierrek triste gogoratzen zuen orduko kapitulu hura, artean gatazkaren inguruko bere ikuspegi ilunenek gainezka egiten baitzioten. Urtebete geroago, urtekari honetarako artikulua bat idatzi zuen, *Aberriaren amets eder galdua* izenarekin. Aukeratu ditudan testuek argi erakusten dute zer pentsatzen zuen nazionalismoari eta abertzaletasunari buruz.

*"Aberria izan daiteke fisikoa, lurralde bat; mentala, ideia eta sugestio intelektualen mundua; izpirituala, artistarentzat, sinestunarentzat, edertzalearentzat; planetarioa, kosmikoa, etabar. Eta gainera, aberri partikularrak leudeke. Sufrimendua, adibidez, ez al da aberri bat? Liburuak ez al dira beste aberria? Edo humanismo unibertsala, ulermenaren eta pietatearen bitartez gizaldia 'aberkideen' esparru bakar izatera eramanez lezakeena..."*

*"Aberria atrikimendu bat da, zenbat eta izpiritualagoa orduan eta sakonagoa".*

*"Nik askotan pentsatu izan dut aberria, nunbait baldin badago, ez dagoela ez ideologietan, ez politikoen erranetan, aberria egiaz une bakan eta harrigarrietan nabaritu izan dut: udako gau epel batean belar usai bat sentitzean; kanta zahar batzuk entzutean; baserritar adinduekin mintzatzean... edo, agian, urruneko hiri argitsu miresgarriaren irudia begiztatzean".*

1999ko irailean eman zuen zuzeneko azken emanaldia. Erreterian izan zen, *Kilometroak*-en ekitaldien barruan. Kanturako indarrak ia agortuak zituelarik, idaztearekin konformatu behar izan zuen gero. Eta osasunez oso makal zegoela, Lourdes hiltzen ikusteko kolpe lazgarria jasan behar izan zuen. 2005eko abenduan izan zen.

Beretzat ere azken kolpea izango zela bazirudien ere, indarrak bildu eta bere literatur sortuntzako azken txanpari ekiteko adorea izan zuen.

Halaxe eskatu zion Lourdesek hil aurretik: *"Bizi zaitez, Xabier, bizi, baina izan dadila zerbait ederra sortzeko..."*

Lourdes hil eta hilabete gutxira, maiatzaren 13an, kontzertu bat egin zen Agustindarren komentuan, abenduan Urnietan antolatzekoa zen omenaldiaren aurreko ekitaldi gisa. Bientzat hain kuttuna zen leku horretan egon nahi izan zuen Xabierrek. *"Errota zahar maitea"*ren negar zotina inoiz baino tristeago izan zen egun hartan:

*Negar egiten dezu  
alea txetxean.  
Ni ere triste nabil  
zutaz oroitzean.*



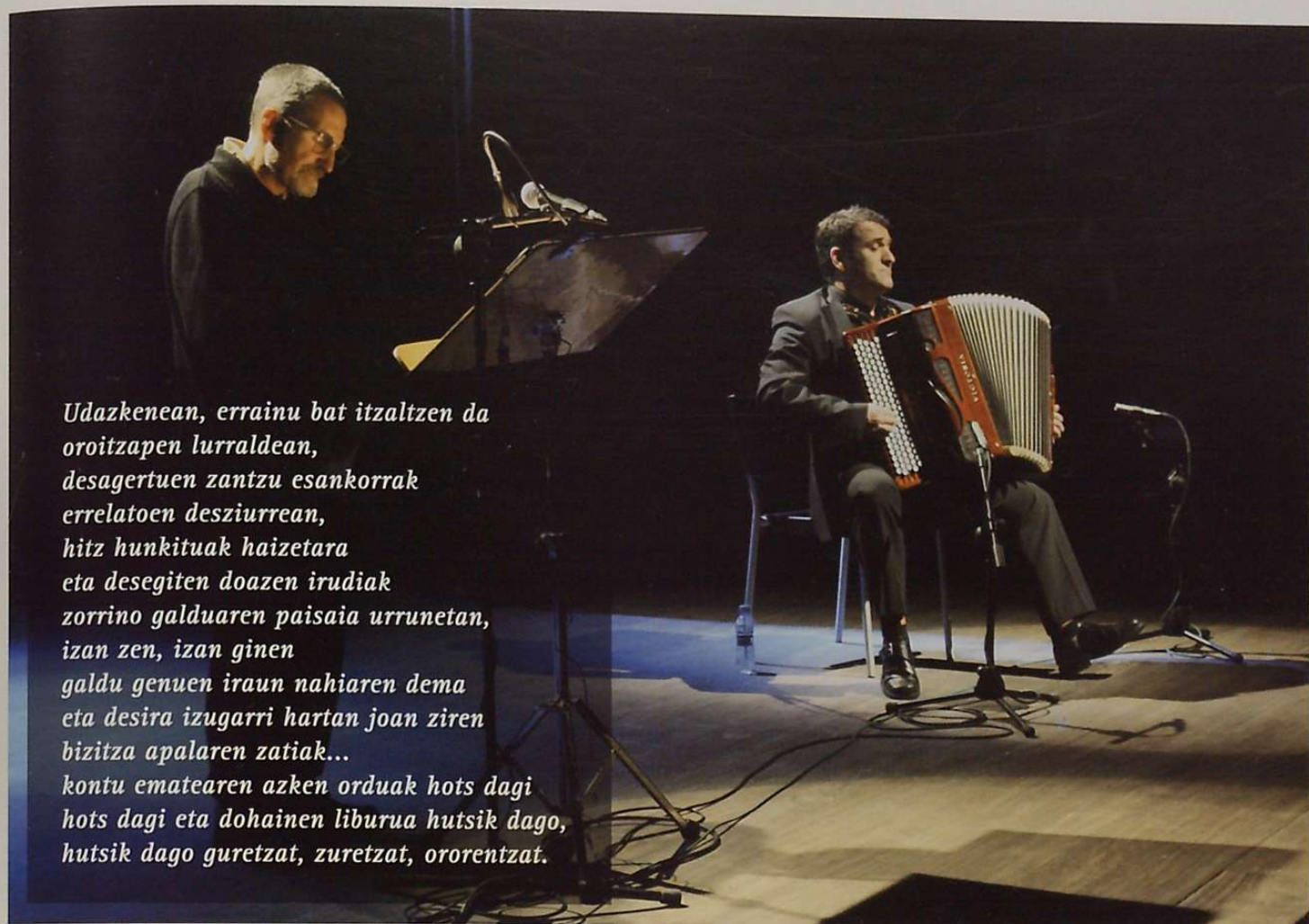
Artikuluaren hasierako datara itzuliko gara berriz: 2006ko ekainaren 17ra. Oholtza gainean zeuden taldeak *Adiskide bat* bazen elkarrekin interpretatzen ari zirela, ikusleak ere bat-batean kantuan hasi ziren. Hunkigarria izan zen. Kontzertua bukatu zenean, garbi dago zein izan zen nire galdera:

– Zer moduz, Xabier?

– Aurrean entzun dudana oso ondo, baina atzetik entzundakoa, hobeto...

Lourdesek azken borondate gisa esandakoak bultzaturik, bere poesia lanik sakonena eta emankorrena bukatzea lortu zuen: *Egunsentiarren esku izoztuak* (2008). Lan hori jende aurrean erakusteari erabat lotu zitzaion, eta humanitatea, zintzotasuna eta elkartasuna esku-beteka, hamabi emanaldi egin zituen, han eta hemen, Euskal Herrian zehar. Horietako bat Hernanin eman zuen, 2009ko irailaren 18an, Biteri Kultur Etxean.





*Udazkenean, errainu bat itzaltzen da  
oroitzapen lurraldean,  
desagertuen zantzu esankorrek  
errelatoen desziurrean,  
hitz hunkituak haizetara  
eta desegiten doazen irudiak  
zorrino galduaren paisaia urrunetan,  
izan zen, izan ginen  
galdu genuen iraun nahiaren dema  
eta desira izugarri hartan joan ziren  
bizitza apalaren zatiak...  
kontu ematearen azken orduak hots dagi  
hots dagi eta dohainen liburua hutsik dago,  
hutsik dago guretzat, zuretzat, oroientzat.*

Bizitzako azken urteetan, hilean behin Hernanin bazkaltzeko elkartzeari nahi izan zuen Xabierrek. Osasunez makal zegoen, eta ezin zuen gauza handirik jan, baina, mahaiaren inguruan tertulian egoten ginen tarte hura, ohitura kuttuna bilakatu zitzaigun. Bi jatetxetan jaso genuen batik bat tratu berezia eta maiteko-rra. Horregatik aipatu nahiko nituzke, balore sakoneko pertsona bat ezagutzeko, tratatzeko eta disfrutatzeko aukera izan zuten beste pertsona, familia, izendun eta anonimo askoren izenean. Balore horien artean hauxe nabarmendu zuen bere azken borondatean: pertsonen arteko adiskidetasuna, senidetasuna eta elkartasuna. Jatetxe horiek *Zumardi* eta *Sansonategi* dira. Arkaitzi astero gogorarazten zion jatetxe on bateko kartan beti egon behar duela zoparen bat, kataluniar adiskide on batek zioen moduan: "para *calafatear* el estómago". Elkarrekin egin genuen azken bazkaria 2010eko udan izan zen, Sansonategi jatetxeko beirateak Akarregi gaineko kaxkotik eskaintzen zigun ikuspegi apartaz

gozatuz. Horixe izango zen ziur aski Xabierrek hil aurretik jende aurrean egin zuen azken bazkaria, halabeharrez gure txokoari begira eta gure txokoaz mintzatuz eman genuena. Oartzundik 15 kilometrora...

*Nola nahi dela, nazionalismo askoren bidegabekeriak lotsarazten gaituen une hauetan, nik abertzale izaten jarraitu nahi dut. Zuek nahi izanez gero, han itxoinen dizuet aberkideen ametsezko lurralde ederrean.*